

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ЗА ПОВЕДІНКУ СУДОВИХ ОРГАНІВ

THE PECULIARITIES OF INTERNATIONAL RESPONSIBILITY OF STATE FOR THE CONDUCT OF JUDICIAL BODIES

Андрейченко С.С., д.ю.н., професор,
завідувачка кафедри міжнародного та морського права
Міжнародний гуманітарний університет

Стаття присвячена питанню про міжнародно-правову відповідальність держави за поведінку судових органів. Підкреслено, що принцип незалежності судової влади є базовим компонентом судової системи. В основних міжнародно-правових документах, таких як Статут ООН, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт ООН про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт ООН про громадянські і політичні права, Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод тощо закріплені і гарантовані права на справедливий і відкритий судовий розгляд компетентним, незалежним і неупередженим судом. Відзначено, що діями чи бездіяльністю національних судів можуть бути порушені міжнародні зобов'язання держави, тобто вчинене міжнародне протиправне діяння. Держава повинна нести міжнародну відповідальність за будь-які рішення судових органів, що не відповідають її міжнародним зобов'язанням. У статті звернено увагу на питання про міжнародно-правову відповідальність держави за дії її судових органів у зв'язку з принципом незалежності суддів. Встановлено, що принцип незалежності судової влади ні в якій мірі не є перешкодою для атрибуції поведінки судів державі. У статті наведено приклади із практики міжнародних судових органів та національних судів щодо відповідальності держав за поведінку власних судових органів. Встановлено, що з метою притягнення до міжнародної відповідальності, державі присвоюється наступна поведінка її судових органів: 1) діяння, що визначаються як «відмова в правосудді» (*déni de justice*), під якою слід розуміти по-перше, відмову судів розглядати справу або виносити рішення, по-друге, затягування винесення рішення по справі, що становить порушення взятих на себе міжнародних зобов'язань держави; 2) прийняття несправедливого рішення, яким порушуються міжнародні зобов'язання держави щодо дотримання міжнародних стандартів належного правосуддя.

Ключові слова: міжнародна відповідальність держави, поведінка судових органів держави, незалежність судової влади, відмова від правосуддя.

The article is devoted to the issue of international responsibility of the state for the conduct of judicial bodies. It is emphasised that the principle of judicial independence is a basic component of the judicial system. The main international legal documents, such as the UN Charter, the Universal Declaration of Human Rights, the UN International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the UN International Covenant on Civil and Political Rights, the European Convention on Human Rights, etc. enshrine and guarantee the right to a fair and open trial by a competent, independent and impartial court. It is noted that the actions or omissions of national courts may violate the international obligations of the state, i.e., an internationally wrongful act may be committed. The state should bear international responsibility for any judgments of its judicial authorities which do not comply with its international obligations. The article focuses on the issue of the international responsibility of the state for the actions of its judicial bodies in connection with the principle of judicial independence. The author establishes that the principle of judicial independence is by no means an obstacle to attribution of the courts' conduct to the state. The article provides examples from the case law of international judicial bodies and national courts regarding the responsibility of states for the conduct of their own judicial bodies. It is established that, for the purpose of bringing to international responsibility, the following conduct of its judicial bodies is attributed to the state: 1) acts defined as 'denial of justice' (*déni de justice*), which should be understood as, firstly, the refusal of courts to hear a case or render a decision, and, secondly, delay in rendering a decision in a case which constitutes a violation of the state's international obligations; 2) adoption of an unjust decision which violates the state's international obligations to comply with international standards of due process.

Key words: international responsibility of the state, conduct of the state's judicial authorities, judicial independence, denial of justice.

Постановка проблеми. Принцип незалежності судової влади є базовим компонентом судової системи. В таких міжнародно-правових документах як Статут ООН, Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод тощо, закріплені і гарантовані права на справедливий і відкритий судовий розгляд компетентним, незалежним і неупередженим судом. В той же час на практиці мають місце випадки допущення помилок і зловживань, порушення принципу законності. В результаті порушення міжнародних зобов'язань держави діями або бездіяльністю національних судів виникає необхідність вирішення питання про покладення міжнародної відповідальності на державу за протиправну поведінку її судових органів.

Стан дослідження проблеми. Загалом проблематику міжнародної відповідальності держав приділяється значна увага в міжнародно-правовій літературі. Окремі питання відповідальності держав розглядали у своїх роботах такі вітчизняні і зарубіжні вчені як Р. Аго, Д. Анцилотті, Г. Аранжіо-Руїз, В. А. Василенко, Я. Броунлі, Ю. Ю. Блажевич, М.В. Буроменський, В. Г. Буткевич, А. І. Дмитрієв, Н. А. Зелінська, Дж. Кроуфорд, І. І. Лукашук, В. В. Мицик, Л. Ф. Опенгейм, А. Пеллет, Л. Д. Тимченко, А. Фердросс, Ю. С. Шемшученко та ін. У той же час багато важливих правових аспектів багатогранної проблеми міжнародної відповідальності держав

не стали об'єктом спеціального аналізу в сучасній науці міжнародного права, що обумовлює актуальність подальшого вивчення даної теми. **Мета** статті полягає у вивченні підстав і умов настання міжнародної відповідальності держави за поведінку її судових органів.

Виклад основного матеріалу. Питання притягнення держав до міжнародної відповідальності за поведінку судових органів слід розглядати у нерозривному поєднанні із принципом незалежності судової влади. Суди є незалежними від інших гілок влади і підкоряються тільки закону, залишаючись водночас власне органами держави. У своєму рішенні в справі *Swisslion DOO Skopje v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia* (2012) міжнародний арбітраж послався на статті 1 і 6 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння в підтримку твердження про те, що «відповідно до міжнародного звичаєвого права кожне протиправне діяння держави спричиняє міжнародну відповідальність цієї держави. Це охоплює поведінку будь-якого органу держави, включаючи судові органи» [1]. У справі *Chevron Corporation and Texaco Petroleum Corporation v. The Republic of Ecuador* (2012) містилося аналогічне формулювання: «з точки зору міжнародного права держава може нести відповідальність за поведінку своїх органів, у тому числі своїх судових органів» [2].

Як стверджує Кроуфорд Дж., судові дії, звичайно, здатні породжувати відповідальність держави, і принай-

мні одне «іменоване правопорушення», відмова у правосудді, конкретно стосується судових дій. У зв'язку з цим вчення про незалежність судової системи – як і у випадку з парламентським суверенітетом – має тільки внутрішній ефект: те, що судова система допустила помилку з точки зору міжнародного права може породити державну відповідальність, незалежно від того, наскільки незалежною від виконавчої влади може бути судова дія. Так, наприклад, в консультативному висновку Спеціального доповідача Міжнародний Суд визнав дії судової системи Малайзії як державного органу в сенсі статті 4 Статей. Точніше, Апеляційний орган СОР в США – *Shrimp* зазначив, що «Сполучені Штати, як і всі інші члени СОР і загального співтовариства держав, несуть відповідальність за дії всіх своїх підрозділів уряду, в тому числі судового» [3, с. 121].

Принцип міжнародної відповідальності держави за поведінку судових органів закріплювався на практиці не без зусиль, зважаючи на бажання держав уникати відповідальності, посиляючись на принцип незалежності судової влади. У цьому контексті слід відзначити, що одним із основних постулатів у міжнародному праві є положення про те, що держава не може зняти з себе міжнародно-правову відповідальність, посиляючись на своє внутрішньодержавне право. Ще у статтях, прийнятих Третьою комісією на Гаазькій конференції з кодифікації міжнародного права, йдеться: «Держава не може ухилитися від відповідальності, посиляючись на своє внутрішнє право» [4, с. 211].

Згодом на міжнародному рівні отримала визнання позиція, що держава є відповідальною за всі рішення, які ухвалюють її суди. Це положення знайшло остаточно закріплення в Статтях про відповідальність держав 2001 р., де у статті 4 проголошується, що поведінка будь-якого органу держави, що має такий статус відповідно до внутрішнього права цієї держави, розглядається як діяння держави за умови, що в даному випадку орган діяв в якості такого, при цьому не має значення, чи належить орган до законодавчої, виконавчої, судової або іншої влади, чи є він по положенню нижчестоящим чи вищим в рамках структури держави, чи носять його функції міжнародний чи внутрішній характер.

Прикладом застосування правила присвоєння поведінки судів державі може слугувати справа, розглядувана Європейським судом з прав людини «Проніна проти України» (2006) [5]. Відповідно до матеріалів справи, заявниця зверталась до національних судів з вимогою вирішити її спір щодо пенсії з органами соціального забезпечення. С. Проніна посилалася, зокрема, на положення ст. 46 Конституції України, заявляючи, що її пенсія не повинна бути нижчою за прожитковий мінімум. Однак національні суди не здійснили жодної спроби проаналізувати позов заявниці з цієї позиції, попри пряме посилання на вказану норму Конституції України у кожній судовій інстанції.

Європейський суд з прав людини вказав, що не в його компетенції вирішувати, який шлях міг би бути найадекватнішим для національних судів при розгляді цього аргументу. Однак, на думку Суду, національні суди, цілком ігноруючи цей момент, хоча він був специфічним, доречним та важливим, не виконали свої зобов'язання щодо п. 1 ст. 6 Конвенції 1950 р., який передбачає, що «кожен має право на справедливий... розгляд його справи... судом..., який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру...». Таким чином, ЄСПЛ визнав дії держави Україна (в особі судових органів) такими, що порушили норми міжнародного права (положення Конвенції 1950 р.) [6, с. 328].

У літературі відзначається, що міжнародна відповідальність держави за поведінку власних судових органів може виникати, зокрема, у разі відмови у правосудді, або якщо рішення суду несумісне з нормами міжнародного права, або якщо рішення суду суперечить певним нормам внутрішнього права.

Стосовно такої підстави як несумісність судових рішень з нормами міжнародного права, такими наприклад як «рішення, що відмовляє іноземній державі чи її представ-

нику у привілеях, якими він може користуватися згідно з міжнародним звичаєвим правом; вирок в якому суддя переступає межі територіальної юрисдикції, що визнається за державою згідно з міжнародним правом; поведіння зі злочинцем утікачем, що не відповідає положенням діючого договору про видачу», зазначимо, що ще на Гаазькій конференції з кодифікації 1930 р. висловлювалися побоювання, що прийняття загальної формули відповідальності держави за дії її судових органів, ідентичній тій, яка діє щодо законодавчих і виконавчих органів, може перетворити міжнародні судові інстанції в апеляційні органи на рішення національних судів. У цьому контексті один із делегатів нагадав, що судова влада утворюється «незалежними органами, які не від кого не отримують інструкцій або рекомендацій і авторитет і престиж яких визначається повагою від їх вироків, і обґрунтованістю цих вироків» [7, с. 522].

Кроуфорд Дж. зазначає, що один із спеціальних способів покладання відповідальності на державу за судові дії полягає у відмові від правосуддя по відношенню до іноземців; інший – у неправильному тлумаченні або неправильному застосування договорів. У справах *LaGrand (2001)* і *Avena (2004)* в Сполучених Штатах іноземні громадяни були засуджені до смертної кари без урахування їх прав відповідно до Віденської конвенції про консульські зносини. Міжнародний Суд наказав зупинити виконання покарання, зазначивши, що «міжнародна відповідальність держави породжується діяннями компетентних органів і установ, що діють в цій державі...». Проте Штат Арізона виконав вирок за конституційними підставами. Міжнародний суд згодом визнав, що «Сполучені Штати, застосовуючи правила свого внутрішнього права, порушили свої міжнародні зобов'язання». Аналогічні висновки були зроблені Судом у справі *Avena*: «Права, гарантовані відповідно до Віденської Конвенції, є договірними правами, які Сполучені Штати взяли на себе зобов'язання виконувати ... правові наслідки порушення повинні бути розглянуті і прийняті до уваги в ході розгляду і перегляду ... процес розгляду і перегляду має відбуватися в рамках загальних судових розглядів, індивідуально пов'язаних з відповідачем» [3, с. 122].

Найчастіше в літературі і в міжнародній практиці згадується така форма протиправної поведінки судів, як відмова у правосудді (*deni de justice, denial of justice*). Хоча цьому питанню присвячена значна кількість міжнародно-правової літератури, доктрина та практика міжнародного права далекі від одноманітного розуміння цієї формули. Дан Ф.С. навіть відмічає, що «можна було б написати книгу, про ті різні значення, які надані виразу «відмова в правосудді» [8, с. 147].

Багато дослідників так чи інакше дотримуються положення, викладеного в рішенні міжнародного арбітражу 1896 р. у справі *Фабіані*. Згідно з рішенням, відмова у правосудді охоплює відмову судових органів виконати свою функцію, в першу чергу, винести рішення по справі або незаконне затягування винесення рішення. Це положення практично дослівно відтворюється багатьма авторами.

Резюмуючи вищевикладене зазначимо. Діяння і бездіяльність національних судів можуть бути порушені міжнародні зобов'язання держави, тобто скоєно міжнародне протиправне діяння. Принцип незалежності судової влади ні в якій мірі не є перешкодою для атрибуції поведінки судів державі.

З метою притягнення до міжнародної відповідальності, державі присвоюється наступна поведінка її судових органів: 1) діяння, що визначаються як «відмова в правосудді» (*déni de justice*), під якою слід розуміти по-перше, відмову судів розглядати справу або виносити рішення, по-друге, затягування винесення рішення по справі, що становить порушення взятих на себе міжнародних зобов'язань держави; 2) прийняття несправедливого рішення, яким порушуються міжнародні зобов'язання держави щодо дотримання міжнародних стандартів належного правосуддя. Іншими словами, держава повинна нести міжнародну відповідальність за будь-які рішення судових органів, що не відповідають її міжнародним зобов'язанням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Swisslion DOO Skopje v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia. ICSID. Case № ARB/09/16. Award of 6 July 2012. Para. 261. URL: [http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:iic/558-2012.case.1/IIC558\(2012\)D.pdf](http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law/iic/558-2012.case.1/IIC558(2012)D.pdf).
2. Chevron Corporation and Texaco Petroleum Corporation v. The Republic of Ecuador, UNCITRAL. PCA Case No. 2009-23. 25 January 2012. Para. 2.10.2 URL: <http://www.italaw.com/cases/257>.
3. Crawford J. State Responsibility: The General Part. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 912 p.
4. Андрейченко С. С. Міжнародно-правова концепція атрибуції поведінки державі : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2015. 428 с.
5. Рішення у справі "Проніна проти України" (Pronina v. Ukraine) від 18 липня 2006 р., заява № 63566/00, п. 24. URL: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=63566/00&sessionId=66675952&skin=hud-oc-en>
6. Міжнародне право: Підручник / Л.Д. Тимченко, В.П. Кононенко. К. : Знання, 2012. 631 с.
7. Manual de derecho internacional publico. Ed. Sorensen. – Mexico, Fondo de Cultura Gcondmica, 1981. – 829 p.
8. Dunn F.S. The Protection of Nationals: A Study in the Application of International Law / F.S. Dunn. – Baltimore, The Johns Hopkins press, 1932. – 228 p.